

Ольга КИРИЛЕНКО

доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна, kyrylenko.olga@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5504-5519

Анатолій СИДОРЧУК

кандидат економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, a.sydorчук@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0280-1285

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Забезпечення фінансової стійкості є однією з важливих цілей управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Цей процес перебуває в умовах постійного впливу екзогенних чинників, одним із найважливіших серед яких є війна з російською федерацією. Запровадження у 2022 р. воєнного стану змінило нормативні правила функціонування сфер фінансової системи, що суттєво вплинуло на процес забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Мета – висвітлити вплив сфер і ланок фінансової системи України в умовах воєнного стану на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Методи. У процесі роботи використано аналіз як загальнонауковий метод теоретичного пізнання явищ, а також порівняння і вимірювання як емпіричні методи дослідження.

Результати. Розглянуто функціонування окремих ланок фінансової системи країни в умовах воєнного стану та показано їх позитивний і негативний вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Доведено погіршення фінансової стійкості внутрішньо переміщених осіб; показано зростання значення показників достатності доходів лише для домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їхня фінансова стійкість є нижчою, ніж до запровадження воєнного стану; щодо домогосподарств, у складі яких немає військовослужбовців, констатовано, що показники достатності їхніх доходів, починаючи із 2022 р., суттєво скорочуються. Проаналізовані тенденції формування доходів домогосподарств в умовах воєнного стану корелюють із динамікою витрат, а саме з незмінністю їхніх споживчих настроїв та зростанням обсягів військових ОВДП як форми заощаджень. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових бірж обґрунтовано неможливість повноцінної реалізації в умовах воєнного стану інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Висновки. Пропонований аналіз показує наявність суттєвих обмежень у забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного часу, а саме: неможли-

вості повноцінної реалізації їхнього інвестиційного потенціалу та обмеженого використання фінансових інструментів для заощаджень.

Ключові слова: домогосподарства, фінанси домогосподарств, фінансова стійкість домогосподарств, інвестиційний потенціал, заощадження, воєнний стан.

Рис.: 5; табл.: 2; бібл.: 20.

Olga KYRYLENKO

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,

kyrylenko.olga@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5504-5519

Anatoliy SYDORCHUK

Ph. D., Assoc. Prof. (Economics), West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,

a.sydorchuk@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-0280-1285

ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF HOUSEHOLDS UNDER MARTIAL LAW

Introduction. Ensuring financial stability is one of the important aims of managing households' financial resources. Exogenous factors constantly influence this process, the war with the Russian Federation is one of the most important of them. The introduction of martial law changed the regulatory rules for the functioning of the financial system, which significantly affected the process of ensuring the financial stability of households.

The purpose of the article is to determine the extent to which the functioning of the financial system under martial law affects the financial stability of households.

Results. The paper researches the functioning financial system under martial law and shows their positive and negative impact on ensuring the financial stability of households. The study proves the deterioration of the financial stability of internally displaced persons; the growth of income sufficiency indicators is shown only for those households that include military personnel. The analyzed trends in household incomes under martial law correlate with the dynamics of expenditures, some growth in the military government bonds. Due to the lack of full functioning of stock exchanges, the study substantiates the impossibility of realizing the investment potential of households under martial law.

Conclusions. The proposed analysis shows the existence of significant limitations in ensuring the financial stability of households in wartime, namely, the inability to fully realize their investment potential and the use of certain financial instruments for savings.

Keywords: households, household finance, financial stability, investment potential, savings, martial law.

JEL Classification: D19, O15, P36.

Постановка проблеми. Сьогодні важко знайти сферу суспільної діяльності, яка не зазнала б суттєвих змін після запровадження в нашій державі 24 лютого 2022 р.

воєнного стану [1]. Звична система життєдіяльності країни була зруйнована, що зумовило необхідність оперативного внесення змін для забезпечення її функціонування.

Фінансовий сектор, як важливий сектор економіки країни, одним із перших відчув запровадження таких змін.

Більшою або меншою мірою військова агресія російської федерації проти України вплинула на кожне домогосподарство і сформувала нове середовище їх життєдіяльності. Воєнні дії зумовили такі важливі тенденції: бажання гарантувати безпеку для членів домогосподарства, їх переміщення в межах країни (з отриманням статусу внутрішньо переміщених осіб [2]) та за кордон (з отриманням статусу тимчасового захисту [3]); втрата засобів для існування (заробітної плати для найманих працівників та прибутку для самозайнятих осіб) й отримання доходів у вигляді допомоги від Кабінету Міністрів України, урядів іноземних держав чи міжнародних організацій; наявність змін у діяльності установ, які надають фінансові послуги для домогосподарств.

Перехід будь-якого домогосподарства до фактичної життєдіяльності в умовах воєнного стану вимагає переосмислення, а в окремих випадках й розробки нових механізмів забезпечення власної фінансової стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри відносну новизну, дослідження особливостей функціонування фінансової системи держави в умовах воєнного стану набуло значного розвитку серед науковців, представників урядових та неурядових установ і організацій. Зокрема, мають місце періодичні огляди інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні Національного інституту стратегічних досліджень, які стосуються грошово-кредитної сфери, податкової, митної та бюджетної політики, структури державного боргу [4]; офіційні повідомлення Національного банку України щодо ситуації на валютному ринку, стану фінансового ринку [5]; ре-

зультати аналітичних досліджень Forinsurer [6], VoxUkraine [7] та ін. Окремі аспекти функціонування фінансової системи України в умовах воєнного стану проаналізовано в працях О. Чернишової, А. Чорновол, В. Мирончук [8], П. Латковського [9, с. 224] та ін. Як показують матеріали досліджень, протягом дії воєнного стану в Україні фінансова система пройшла адаптацію і фактично почала виконувати свої функції, хоч і в дещо обмеженому обсязі.

На думку О. Гончаренко та К. Сіренко, “одним із важливих питань функціонування домогосподарств вважається формування їхньої достатньої фінансової бази, що дають змогу повноцінно забезпечити розвиток кожного з членів домогосподарства – безпосередніх власників та носіїв людського капіталу” [10, с. 69]. Автори аналітичної доповіді “Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи країни” під стійкістю фінансової системи країни розуміють “її здатність протистояти загрозам, адаптуватися до їх дії, безперервно функціонувати до і під час кризи, а також швидко відновлюватися після кризи до бажаної рівноваги (на попередньому або на новому рівні)” [11, с. 4]. Аналогічно О. Резнікова вважає, що “метою забезпечення національної стійкості є адаптування до загроз та швидких змін безпекового середовища задля підтримання сталого функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після кризи” [12, с. 59]. Без сумніву, війна є одним із найважливіших екзогенних (кризових) факторів сповільнення економічного розвитку держави та зниження зайнятості населення, що за масштабами руйнувань не має рівних. Але вже тепер можна констатувати, що саме обсяг сформованого особистого капіталу домогосподарств у розрізі окремих складових – доходів, заощаджень, інвестицій (“фінансова база” в

розумінні О. Гончаренко та К. Сіренко) – визначатиме не лише фінансовий потенціал домогосподарства в мирний час, а й здатність адаптуватися [11] до його життєдіяльності в умовах найбільш масштабної загрози – воєнного стану.

Проте розгляд впливу згаданих обмежень у функціонуванні фінансової системи на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств протягом періоду воєнного стану не набув належного розгляду, а відтак не запропоновано шляхи для вирішення означених проблем.

Метою статті є визначення впливу функціонування сфер та ланок фінансової системи України в умовах воєнного стану на фінансову стійкість домогосподарств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст поняття “стійкість” розглядається як здатність (спроможність, можливість) забезпечити функціонування будь-якого суб’єкта фінансових відносин під впливом дії внутрішніх та зовнішніх факторів. Забезпечення фінансової стійкості є позитивним результатом управління окремих складових фінансової діяльності домогосподарств (доходами, витратами, заощадженнями та інвестиціями), що дає змогу їм повноцінно функціонувати. Протилежним до поняття фінансової стійкості домогосподарств є поняття їх фінансової нестійкості. Запровадження воєнного стану у 2022 р. ідентифікується як один із найбільш значущих екзогенних факторів впливу на фінансову стійкість домогосподарств.

Варто зауважити, що дослідження фінансової стійкості домогосподарств після 2022 р. має певні аналітичні обмеження, зумовлені відсутністю інформації Державної служби статистики України щодо складу доходів домогосподарств, витрат та заощаджень і наявності обмеженої інформації НБУ щодо функціонування окремих сфер та ланок фінансової системи. Тому досвід

України із забезпечення функціонування фінансової системи в умовах воєнного стану за 2022–2023 рр. розглянемо лише на прикладі валютного, банківського та фондового ринку фінансових послуг. Адже саме ці сегменти держави є екзогенними факторами впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Саме вони впливають у такий спосіб, що їхню дію спрямовано суто на створення зовнішнього середовища для управління наявними доходами, витратами, заощадженнями й інвестиціями домогосподарств, які, своєю чергою, формують “фінансову базу” забезпечення їх здатності (фінансової стійкості) протистояти негативним умовам функціонування. Такий підхід є виправданим, оскільки відображає важливість управління в монетарній сфері та не дає можливості досягти забезпечення фінансової стійкості лише власними зусиллями домогосподарств в умовах інфляції, різкої зміни валютного курсу, неможливості або обмеженої можливості інвестувати на фінансовому (фондовому) ринку.

Головні зміни, ухвалені органами державної законодавчої й виконавчої влади з початку повномасштабного вторгнення російської федерації у сфері регулювання фінансових відносин та авторське бачення їх впливу на забезпечення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств, подано у табл. 1.

Отже, моніторинг функціонування окремих сегментів фінансового ринку в умовах воєнного стану показав, що протягом 2022–2023 рр. спостерігаються явища як позитивного, так і негативного впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Зокрема, для контролю над можливим “панічним” вилученням із банківської системи готівкових коштів, одним із перших заходів НБУ стало запровадження лімітів

Функціонування окремих сегментів фінансового ринку України в умовах воєнного стану та їх вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств*

Ланка	Нормативні зміни	Вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств
Банківська система Валютний ринок	1) обмеження зняття готівки з рахунків членів домогосподарств в обсязі 100 000 грн на день (не враховуючи виплати заробітної плати та соціальних виплат); 2) заборона видачі готівкових коштів з рахунків членів домогосподарств в іноземній валюті; 3) фіксація офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют станом на 24.02.2022 р. (діяла до жовтня 2023 р.); 4) наявність вимоги щодо надання підтвердних документів банків під час переміщення за межі України валютних цінностей, що перевищують в еквіваленті 10 тис. євро	Негативний
	1) спрощення валютообмінних операцій для домогосподарств біженців; 2) зміна вимоги щодо фіксації офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют станом на 24.02.2022 від жовтня 2023 р.; 3) можливість купівлі військових облігацій внутрішньої державної позики номіналом від 1000 грн. 4) скасування фінансових санкцій за невиконання умов кредитних договорів	Позитивний
Ринок фінансових послуг	дозвіл кредитним спілкам не видавати внески, не нараховувати відсотки під час воєнного стану (діяла у перший місяць війни)	Негативний
	несплата членами кредитних спілок внесків не є заборгованістю	Позитивний

* Систематизовано на основі [13: 14].

на зняття з рахунків домогосподарств не більше 100 тисяч гривень на день. Окрім того, тимчасово призупинив роботу валютний ринок, за винятком операцій з обміну валюти на гривню; зафіксовано офіційний курс валют станом на 24 лютого 2022 р. (норма діяла до жовтня 2023 р.) та заборонено видачу іноземної валюти з рахунків домогосподарств; з'явилася вимога для домогосподарств щодо надання підтвердних документів банків під час переміщення за межі України валютних цінностей, вартість яких перевищує 10 тис. євро. Додатково протягом першого місяця війни кредитним спілкам було надано дозвіл не видавати членські внески та не нараховувати відсотки за ними. Безумовно, вказані раніше заходи негативно впливали на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Але слід зазначити, що для домогосподарств спостерігалися не лише негативні наслідки обмежень у функціонуванні окремих сфер фінансової системи в умовах воєнного стану. Зокрема, НБУ полегшив порядок валютообмінних операцій для домогосподарств біженців; від жовтня 2023 р. змінено вимоги щодо фіксації офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют станом на 24 лютого 2022 р.; серед безризикових фінансових інструментів з'явилася можливість придбання військових облігацій внутрішньої державної позики, випущених банками-емітентами номіналом від 1000 грн. Крім того, зважаючи на потенційну загрозу втрати зайнятості членами домогосподарств, втрату житла і вимушене переміщення, несплата членами кредитних спілок планових вне-

сків не визнавалася простроченням і, відповідно, щодо неї не застосувалося жодної із можливих фінансових санкцій. Розповсюдженою стала практика надання членам домогосподарств “кредитних канікул”. Окремі положення Закону [13], чинні в період дії в Україні воєнного стану та в 30-денний строк після його припинення або скасування, що стосуються фінансової стійкості домогосподарств, передбачають наступне:

- 1) домогосподарства–позичальники не несуть відповідальності під час воєнного стану та упродовж 30 днів після його скасування за прострочення кредитних зобов'язань, і таке прострочення не впливатиме на кредитну історію позичальника;
- 2) фінансові санкції (штраф, пеня) під час воєнного стану домогосподарствам – позичальникам не нараховують, а ті, що нараховані з 24 лютого 2022 р., мають бути списані;
- 3) щодо споживчих кредитів домогосподарств фінансовим установам, то забороняється підвищувати розмір відсоткової ставки за їх користування в разі невиконання зобов'язань за договором. Винятком є кредитні договори, у яких нормами передбачена змінювана відсоткова ставка. Слід зазначити, що із наведеного вище впливає, що Верховна Рада України на час воєнного стану запровадила скасування фінансових санкцій за невиконання зобов'язань за кредитними договорами, але не скасування виконання зобов'язань як таких;
- 4) щодо іпотечних кредитів домогосподарства–позичальники були додатково захищені положенням про те, що під час дії кредитних канікул іпотекотримач, тобто фінансова установа, не має права виселяти з іпотечного житла його мешканців, набувати право власності на предмет іпотеки або продавати його. Як

і стосовно споживчих кредитів, з'явилася можливість призупинити сплату платежів за іпотечним кредитом. Водночас найскладніша ситуація спостерігається в тих домогосподарств, у яких предмет іпотеки (квартира чи будинок) зруйнований внаслідок бойових дій, оскільки навіть за таких умов кредитні зобов'язання позичальника не припиняються, а страхування такого майна не покриває ризиків його повного або часткового знищення внаслідок бойових дій.

Як зазначалося вище, воєнні дії зумовили важливу тенденцію переміщення членів домогосподарства в межах країни з отриманням статусу внутрішньо переміщених осіб. Внаслідок вимушеної втрати постійного місця роботи, зміни умов проживання, навчання тощо виникло таке негативне явище, як нестабільність у власному фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарства, яка впливає на їх фінансову стійкість загалом. Відповідно до чинного законодавства в Україні запроваджено надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам (ВПО) [15]. За даними Національної сервісної служби України, у 2023 р. таких осіб було понад 2,6 млн [16]. Слід зазначити, що під час воєнного стану виплата призначених державних допомог та пільг ВПО не зупиняється, її виплачуватимуть у період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення. Крім того, передбачені альтернативні способи виплати пенсій і грошових допомог під час воєнного стану на випадок збоїв у роботі тієї чи іншої банківської установи, а також для тих внутрішньо переміщених осіб, які отримують пенсію через поштового оператора.

Безумовно, гарантування державного фінансування зазначених осіб позитивно впливає на забезпечення їх фінансової стійкості в умовах надзвичайних викликів, що постали під час війни. З точки зору орга-

нів державної влади, негативний вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств може виникати лише тоді, коли спостерігатиметься необґрунтоване фінансування осіб, які, наприклад, у період отримання допомоги перебувають за кордоном, повернулися на покинуте напередодні місце проживання тощо. Це може свідчити про зниження ефективності цільової спрямованості бюджетних видатків у системі соціального захисту населення. Така позиція обґрунтована підходом, що допомогу ВПО необхідно надавати лише тим, хто перебуває в складних життєвих обставинах. Тому право на її отримання чи автоматичне продовження призначених виплат виникає після процедури верифікації, під час якої ВПО мають бути перевірені на відповідність так званім “майновим критеріям”.

Розглянемо аспект впливу розмірів грошової допомоги на забезпечення фінансової стійкості ВПО з практичної точки зору на основі порівняння її розміру із прожитковим мінімумом, який є індикатором мінімальних потреб членів домогосподарств. Слід зазначити, що у 2022 р. допомогу на кожну внутрішньо переміщену особу призначали безстроково (достатньою підставою був факт внутрішнього переміщення, засвідчений довідкою про взяття на облік таких осіб) і надавали щомісячно в розмірі 2000 грн на дорослого та 3000 грн на дитину [16]. Після ухвалення змін підхід до призначення, нарахування та виплати допомоги ВПО змінився:

- 1) допомога стала строковою й призначається лише на 6 місяців із можливістю продовження ще на 6 місяців з урахуванням ступеня вразливості особи (інвалідність, похилий вік, перебування кількості дітей на її утриманні, рівень малозабезпеченості особи тощо);
- 2) для призначення допомоги враховують майновий стан отримувача;
- 3) діти, народжені в осіб після їх внутрішнього переміщення, прямо визначені як отримувачі допомоги;
- 4) з 1 листопада 2023 року допомогу призначатимуть та виплачуватимуть не внутрішньо переміщеним особам, а на сім'ю;
- 5) розміри допомоги не змінилися: для осіб з інвалідністю та дітей – 3000 грн; для інших осіб – 2000 грн [16].

Динаміку розмірів прожиткового мінімуму за окремими демографічними групами (дітей до 6 років, дітей від 6 до 18 років, працездатних осіб, осіб, що втратили працездатність), допомоги ВПО (на дорослих, на дітей) та темпи їх зміни в умовах воєнного стану подано в табл. 2.

Як свідчать дані табл. 2, зміна розмірів прожиткового мінімуму за окремими соціальними та демографічними групами, допомоги ВПО в умовах воєнного стану характеризується неоднозначними тенденціями. А саме, за всіма групами показників прожитковий мінімум у 2023 р. зріс, порівняно із 2022 р., на 8,2%, тоді як розмір допомоги ВПО залишився без змін. При цьому розмір зазначеної допомоги для дорослих осіб менший від відповідного розміру прожиткового мінімуму (у 2022 р. – на 19,4%, у 2023 – 25,4%), а для дітей, навпаки, перевищує його (відповідно для дітей до 6 років – у 2022 р. на 42,8%, у 2023 р. – на 32%; для дітей від 6 років до 18 років – у 2022 р. на 14,6% та у 2023 р. – на 5,9%). Тобто рівень фінансового забезпечення внутрішньо переміщених дітей є несуттєво вищим, ніж аналогічне забезпечення для дорослих. Водночас, враховуючи незмінність розміру допомоги ВПО та відповідне збільшення показників прожиткового мінімуму, робимо висновки про погіршення фінансової стійкості згаданих осіб за час дії воєнного стану для усіх груп населення. Інакше кажучи, в умовах воєнного стану погіршилася практика

Динаміка розмірів прожиткового мінімуму за окремими демографічними групами населення України, допомоги ВПО в умовах воєнного стану*

Період	Розмір прожиткового мінімуму					Розмір допомоги ВПО	
	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність	На дорослого	На дитину, осіб, що втратили працездатність
січень-червень 2022	2393	2100	2618	2481	1934	2000	3000
липень-листопад 2022	2508	2201	2744	2600	2027		
грудень 2022	2589	2272	2833	2684	2093		
2023	2589	2272	2833	2684	2093		
Темп зміни за період воєнного стану, %	+8,2					-	-

* Систематизовано на основі [14; 16].

забезпечення фінансової стійкості внутрішньо переміщених членів домогосподарств.

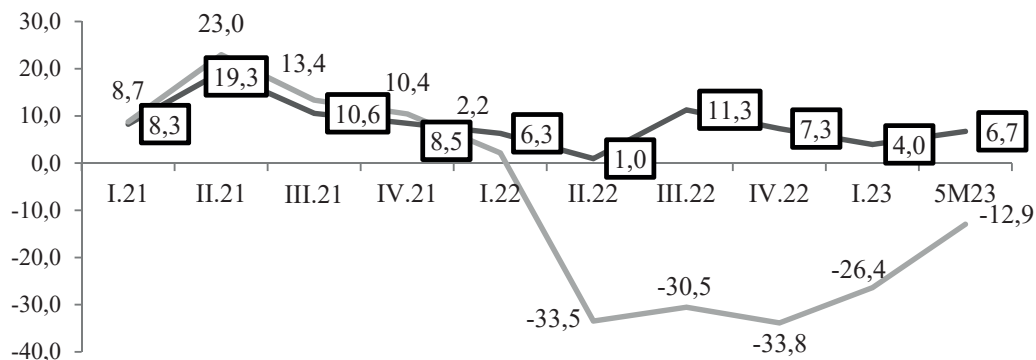
Як зазначено раніше, в умовах воєнного стану огляд окремих інструментів фінансової стійкості здійснює Національний інститут стратегічних досліджень (у грошово-кредитній сфері, податковій, митній та бюджетній політиці, борговій сфері) [4] та НБУ (через призму зовнішніх і внутрішніх умов й ризиків, умов та ризиків банківського сектору) [5]. У зазначених дослідженнях подано динаміку показників, що характеризують й окремі аспекти фінансової діяльності домогосподарств (наприклад, заробітна плата, доходи самозайнятих осіб, споживчі настрої у 2022–2023 рр. населення, боргові навантаження, співвідношення боргу та річного доходу, основні види заощаджень тощо). Оцінювання цих вибіркового показників також опосередковано свідчить про тенденції розвитку сфери фінансів домогосподарств загалом та їх фінансової стійкості зокрема. Слід зауважити, що такий підхід дає більш-менш чітке уявлення про фінансові аспекти забезпечення життєдіяльності домогосподарств. Проте є й певні розбіжності, що призводять до неможливості оцінити фінансову стійкість домогосподарств

в умовах воєнного часу повною мірою. Це пов'язано з тим, що динаміка показників відображена лише в абсолютних значеннях, а відповідні темпи їх зміни зумовлені зростанням в основному обсягів виплат військовослужбовцям. Відповідно до звіту НБУ, "частка виплат військовим в доходах домогосподарств залишається значною, а рівень – високим. Завдяки відновленню зарплат та значним виплатам військовим загальні доходи населення не зменшуються в реальному вимірі" [17, с. 16].

Розглянемо динаміку заробітної плати, доходів самозайнятих членів домогосподарств в умовах воєнного стану більш детально. З метою визначення впливу воєнного стану на динаміку досліджуваних показників початком періоду для дослідження обрано передвоєнний 2021 р. (рис. 1).

Подана на рис. 1 динаміка дає змогу відстежити певною мірою протилежні тенденції, а саме: позитивні значення темпів зміни показників заробітної плати, доходів фізичних осіб-підприємців загалом по сектору домогосподарств та негативні – на підприємствах приватної форми власності. Хоча в обох випадках зазначені темпи суттєво менші за темпи зміни досліджуваних показників у пе-

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

- Загалом зарплати, доходи фізичних осіб-підприємців, зміна рік до року, %
- Зарплати на підприємствах, доходи фізичних осіб-підприємців, зміна рік до року, %

Рис. 1. Щоквартальна динаміка показників заробітної плати, доходів фізичних осіб-підприємців України за 2021 – 5 місяців 2023 р., %

* Побудовано автором на основі [17].

редвоєнному 2021 р. За власною оцінкою НБУ, така динаміка пояснюється тим, що саме значні виплати військовослужбовцям підтримують номінальні доходи населення більшою мірою, ніж відновлення обсягів зарплат у приватних чи державних компаніях [17, с. 16]. Наведені дані можуть свідчити про збільшення значення запропонованих для оцінки показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їх фінансова стійкість у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку повномасштабного вторгнення російської федерації. Щодо решти домогосподарств, у складі яких немає військовослужбовців, зазначимо, що показники достатності доходів суттєво скорочуються уже п'ять кварталів поспіль (на 30% щокварталу), що свідчить про суттєве падіння фінансової стійкості таких домогосподарств від часу запровадження воєнного стану у 2022 р. та деяке вирівнювання значень у 2023 р.

Неможливість використовувати офіційні дані Державної служби статистики Укра-

їни в умовах воєнного стану щодо складу та структури не лише доходів, а й витрат домогосподарств робить доцільним аналіз результатів соціологічних опитувань щодо самооцінювання їх власного матеріального добробуту. Зокрема, на підставі вибіркового обстеження 1000 осіб віком від 16 років, починаючи із 2000 р., дослідницька агенція Info Sapiens визначає індекс споживчих настроїв домогосподарств (ICN) [18]. Споживчі настрої населення оцінює кризь призму відповідей на питання щодо зміни матеріального становища сім'ї за останні 6 місяців, прогнозу на наступні 6 місяців; оцінки економічної ситуації в країні загалом впродовж наступних 12 місяців та наступних п'яти років; сприятливого чи несприятливого часу для великих покупок для дому. Відповіді на зазначені запитання можна екстраполювати й на самооцінку щодо фінансової спроможності домогосподарств забезпечувати власну життєдіяльність в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто – на оцінку фінан-

сової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану.

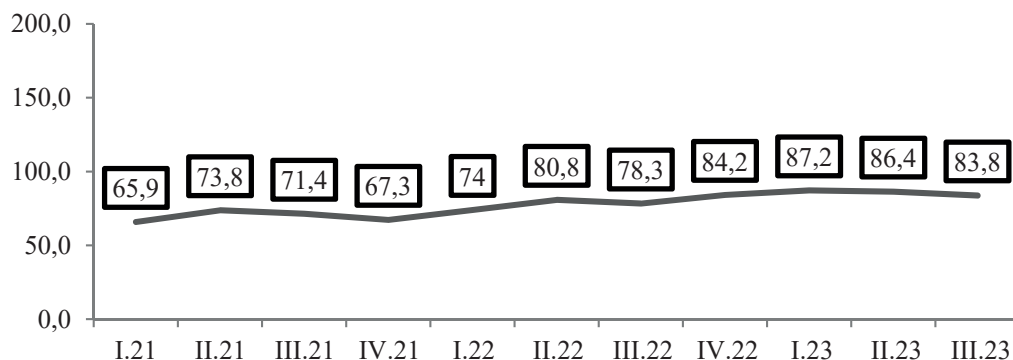
Особливістю вказаного індексу ІСН є те, що його значення може змінюватися в межах від 0 до 200. При цьому значення дорівнює 200 у тому випадку, коли всі домогосподарства оцінюють економічну ситуацію як позитивну; індекс дорівнює 100, коли частки позитивних і негативних оцінок домогосподарств щодо споживчих настроїв однакові. Значення індексу ІСН менше як 100 означає, що в суспільстві переважають негативні оцінки.

Проаналізуємо щоквартальну динаміку індексу споживчих настроїв ІСН за 2021–2023 рр. (рис. 2).

Як свідчить дані рис. 2, за результатами опитувань Info Sapiens, індекс споживчих настроїв ІСН за період з 2021 р. по 2023 р. має позитивну динаміку. Так, якщо в I кварталі 2021 р. його значення становило 65,9 п., то в 3 кварталі 2023 р. – 83,8 п. (ріст на 27%). При цьому впродовж дії воєнного стану суттєво не змінювалося. Зокрема, як зазначено у звіті НБУ, у I кварталі 2023 р. “вперше з початку повномасштабного втор-

гнення в опитуванні про умови банківського кредитування банки зазначили, що споживчі настрої не знижують кредитного попиту. Водночас значна невизначеність і надалі стримуватиме населення від великих покупок, зокрема нерухомості. Коло потенційних позичальників обмежує все ще висока кількість незайнятих, внутрішньо переміщених осіб та біженців за кордоном, чії кредитні ризики банки оцінюють дуже консервативно” [17, с. 16–17]. Ця тенденція корелює із динамікою значень показників заробітної плати, доходів фізичних осіб-підприємців (рис. 1), тому факт практично незмінності споживчих настроїв домогосподарств в умовах воєнного стану пояснюється збільшенням виплат військовим. Водночас усі значення індексу ІСН упродовж досліджених кварталів становлять менше як 100, що означає, що в суспільстві загалом переважають негативні оцінки – більше половини домогосподарств оцінюють свій матеріальний стан та економічну ситуацію в державі як несприятливу.

Слабкий попит на кредити та зростання номінальних доходів домогосподарств

— Значення індексу споживчих настроїв домогосподарств, ІСН, п.¹

Рис. 2. Щоквартальна динаміка індексу споживчих настроїв ІСН домогосподарств України за 2021–2023 рр., п.*

¹ Значення ІСН розраховано як середнє арифметичне значень індексу за кожен із трьох місяців аналізованого кварталу

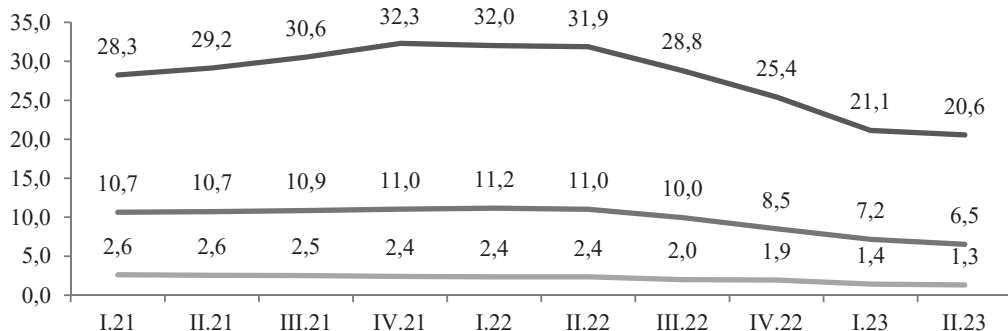
*Побудовано на основі [18].

зумовили зниження показників співвідношення боргу та доходів домогосподарств. Як свідчать дані рис. 3, співвідношення кредитів, наданих банківськими установами домогосподарствам, до їхніх депозитів зменшилося з 28,3% у I кварталі 2021 р. до 20,6% у 2 кварталі 2023 р.; співвідношення кредитів, наданих банківськими установами домогосподарствам на цілі придбання нерухомості та бізнес-цілі, до доходів домогосподарств за аналогічний період зменшилося із 10,7% до 6,5%; співвідношення кредитів, наданих банківськими установами домогосподарствам на споживчі цілі, до доходів домогосподарств відповідно зменшилося з 2,6% до 1,3%. Це свідчить про загалом помірний вплив показників боргового навантаження домогосподарств на їхню фінансову стійкість в умовах дії воєнного стану [19, с. 2081].

Однак, згідно з деталізованими даними НБУ [17, с. 17] та відповідно до результатів щоквартальних досліджень Info Sapiens

[18], боргове навантаження для окремих груп домогосподарств перед фінансовими установами зросло (рис. 4).

Згідно з даними рис. 4, співвідношення боргу перед фінансовими установами до річного доходу домогосподарств із невисоким рівнем власних місячних доходів (до 7 тис. грн) в умовах воєнного стану суттєво зросло (більше ніж удвічі) з 20% до 46%. У середньому для домогосподарств із доходами від 7 до 20 тисяч грн борг перед фінансовими установами становить менше 1/5 загальних доходів, і з часу повномасштабного вторгнення практично не змінився (на початок 2022 р. – 12%, у другому півріччі 2023 р. – 15%). Водночас боргове навантаження домогосподарств із вищими доходами (понад 20 тис. грн), попри зростання співвідношення боргу перед фінансовими установами до річного доходу таких домогосподарств (від 3% до 13%), і надалі залишається помірним. Отож, ризики неплатоспроможності для домогоспо-

- Співвідношення кредитів банків домогосподарствам до депозитів банків, %
- Співвідношення кредитів банків домогосподарствам на нерухомість та бізнес-цілі до доходів домогосподарств, %
- Співвідношення кредитів банків домогосподарствам на споживчі цілі до доходів домогосподарств, %

Рис. 3. Динаміка показників боргового навантаження домогосподарств України за 2021–2023 рр., %*

*Побудовано на основі [17].

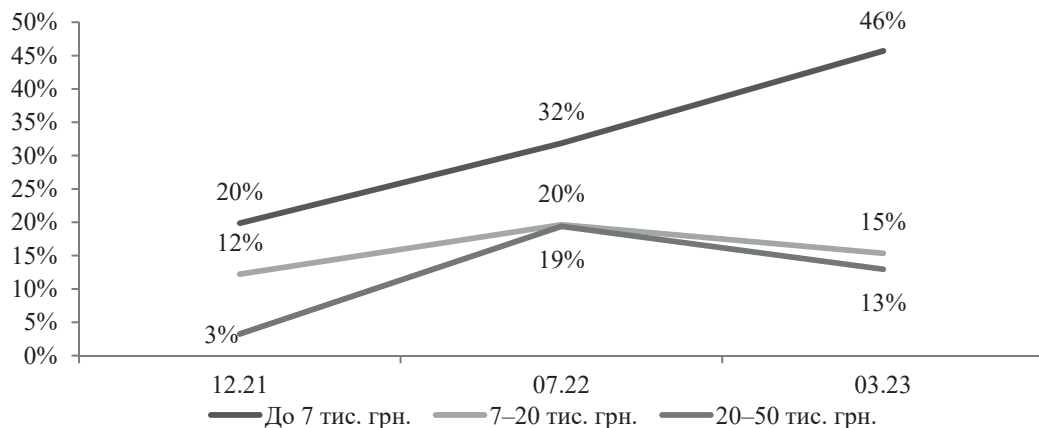

Рис. 4. Динаміка співвідношення боргу перед фінансовими установами до річного доходу домогосподарств України, групи за рівнем місячного доходу, %*

*Побудовано на основі [17; 18].

дарств–боржників із нижчими доходами доволі високі, й в умовах воєнного стану вони є менш фінансово стійкими з-поміж інших.

Основні види заощаджень домогосподарств у 2021–2023 рр. подано на рис. 5.

Згідно з даними рис. 5, обсяги заощаджень домогосподарств за період 2021–2023 рр. збільшуються за усіма видами, що є результатом зростання номінальних доходів (рис. 1). Більшою мірою це стосу-

Рис. 5. Динаміка основних видів заощаджень домогосподарств України, млрд грн*

*Побудовано на основі [17].

ється поточних депозитів як у національній, так і в іноземних валютах і пояснюється зростанням залишків на поточних банківських рахунках “з огляду на слабкий споживчий попит і бажання мати заощадження в умовах невизначеності” [17, с. 16]. Крім того, значна частина заощаджень домогосподарств залишалася в банках на поточних рахунках через низькі ставки за строковими депозитами. Підвищення дохідності гривневих депозитів у 2023 р. сприяло зростанню строкових вкладень, зменшуючи попит на готівку та на депозити в іноземній валюті. Отож, номінальне зростання обсягів заощаджень домогосподарств у 2022–2023 рр. може свідчити про посилення їх фінансової стійкості в умовах воєнного стану. Оскільки таке зростання стало результатом збільшення номінальних доходів, такий висновок стосується в основному домогосподарств, які мають у своєму складі військовослужбовців. Окремо відзначаємо факт збільшення втричі у 2023 р. (35 млрд грн), порівняно із довоєнним 2021 р. (11 млрд грн), обсягів заощаджень домогосподарств у формі облігацій внутрішньої державної позики (військових ОВДП), що свідчить про їхній “фінансовий” патріотизм в умовах воєнного стану.

Що стосується реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств в умовах воєнного стану, то слід зазначити про особливості функціонування вітчизняних бірж (ПФТС, УБ). Так, діяльність ПФТС характеризується наявністю торгів переважно облігаціями внутрішньої державної позики (95% структури торгів) та практично незмінністю значення її індексу (з 24 лютого по 31 грудня 2022 р. – 519,2009 п., надалі – 507,027 п.); відсутність діяльності УБ у лютому-серпні 2022 р. на тлі незмінності значення її індексу (1718,5 п.) та аналогічно торгами облігаціями внутрішньої державної позики надалі (у жов-

тні 2023 р. 87% торгів). Значення індексу УБ при цьому залишається практично незмінним (за час воєнного стану зросло на 9%) [20]. Тому робити висновок про можливість реалізації інвестиційного потенціалу вітчизняних домогосподарств в умовах воєнного стану немає підстав. Очевидно, що це стане можливим лише після перемоги й відновлення повноцінних торгів на фондових біржах ПФТС та УБ цінними паперами (в основному, акціями) вітчизняних компаній.

Висновки. Проведений аналіз функціонування валютного, банківського та ринку фінансових послуг в умовах воєнного стану засвідчив їх прямиий і безпосередній вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Встановлено, що на фінансову стійкість вітчизняних домогосподарств позитивно вплинули запровадження фінансовими установами “кредитних канікул”, полегшення умов валютообмінних операцій для біженців, більша доступність у придбанні військових ОВДП та, відповідно, негативно вплинули обмеження на зняття готівки з рахунків домогосподарств, заборона видачі готівкових коштів з рахунків в іноземній валюті тощо. Доведено погіршення фінансової стійкості внутрішньо переміщених осіб – членів домогосподарств як дітей, так і дорослих; показано зростання значення показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їхня фінансова стійкість у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку війни.

Проаналізовані тенденції формування доходів домогосподарств України в умовах воєнного стану корелюють із динамікою витрат, а саме з практично незмінністю їхніх споживчих настроїв, помірним впливом показників боргового навантаження домогосподарств на їхню фінансову стійкість

та деяким зростанням основних видів заощаджень (в основному військових ОВДП). Обґрунтовано, що ризики неплатоспроможності для домогосподарств–боржників із нижчими доходами доволі високі й в умовах воєнного стану вони є менш фінансово стійкими з-поміж інших. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових бірж обґрунтовано неможливість повноцінної реалізації в умовах воєнного стану інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Отже, нині стає очевидною необхідність вироблення нових підходів до забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах довгострокового характеру війни, дії обмежень у функціонуванні валютного, банківського секторів економіки, фондового ринку держави й надалі. Саме ці аспекти відкривають перспективи наукових досліджень у сфері фінансів домогосподарств у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Дата оновлення: 26.07.2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Дата оновлення: 03.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#top>.
3. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. The UN Refugee Agency. URL : <https://www.unhcr.org/ua/>.
4. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-finsanovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho-stanu-v>.
5. Стан фінансового сектору України та заходів НБУ з підтримки його безперебійного функціонування в умовах воєнного стану. Національний банк України. 2022. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finsanovogo-sektoru-ukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperedbiynogo-funktsionuvannya-v-umovah-voyennogo-stanu>.
6. Стан фінансово-страхового сектору України та заходи НБУ щодо підтримки роботи у воєнний час. Forinsurer. 2022. URL : <https://forinsurer.com/news/22/03/03/40979>.
7. Петрик О. Як національний банк допомагає здобувати перемогу. VoxUkraine. 2022. URL : <https://voxukraine.org/yak-natsionalnyj-bank-dopomagaye-zdobuvaty-peremogu/>.
8. Чернишова О., Чорновол А., Мирончук В. Функціонування фінансового сектору України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. № 38. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-49>.
9. Латковський П. Фінансова політика в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання. 2022. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.42>.
10. Гончаренко О., Сіренко К. Фінансове забезпечення домогосподарств як підґрунтя сталого розвитку національної економіки. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2018. №4. С. 67–74.
11. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України : аналіт. доп. / Шемаєва Л., Жаліло Я., Юрків Н. та ін. ; за наук. ред. Жаліло Я. Київ : НІСД, 2021. 104 с.
12. Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
13. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 р. № 18. Дата оновлення: 03.10.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>.

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. Дата оновлення: 15.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.

15. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332. Дата оновлення: 01.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#n54>.

16. Допомога ВПО: зміни. Національна соціальна сервісна служба України. 2023. URL : <https://nssu.gov.ua/vpo/dopomoha-vpo-zminy>.

17. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2023 року. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H1.pdf?v=4.

18. Індекс споживчих настроїв в Україні. Info Sapiens. URL : <https://www.sapiens.com.ua/>.

19. Dubyna M., Unynets-Khodakivska V., Panchenko O., Bazilinska O., Matskiv V., Lobko O. Features of the formation and transformation of household credit behavior under macroeconomic instability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*. 2022. № 7. С. 2075–2087. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.17070>.

20. Огляд діяльності ПФТС, жовтень 2023 р. Фондова біржа ПФТС. URL : <https://pfts.ua/news/7534-ohliad-dialnosti-pfts-zhovten-2023-roku>.

References

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 [On the introduction of martial law in Ukraine. Decree of the President of Ukraine]. (2022, February, 24). Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

2. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib. Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2014 [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. The Law of

Ukraine]. (2014, October, 20). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#top>.

3. Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv (2022). The UN Refugee Agency. Available at: <https://www.unhcr.org/ua/>.

4. National Institute For Strategic Studies (2023). Ohliad instrumentiv pidtrymky finansovoi stiiikosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Overview of tools to support financial stability under martial law in Ukraine]. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voiennoho-stanu-v>.

5. National Bank of Ukraine (2022). Stan finansovoho sektoru Ukrainy ta zakhodiv NBU z pidtrymky yoho bezperebiinoho funktsionuvannia v umovakh voiennoho stanu [The state of Ukraine's financial sector and the NBU's measures to support its smooth functioning under martial law]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finansovogo-sektoru-ukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperebiynogo-funktsionuvannya-v-umovah-voeyennogo-stanu>.

6. Forinsurer (2022). Stan finansovo-strakhovoho sektoru Ukrainy ta zakhody NBU shchodo pidtrymky roboty u voiennyi chas [The state of Ukraine's financial and insurance sector and the NBU's measures to support wartime operations]. Available at: <https://forinsurer.com/news/22/03/03/40979>.

7. Petryk, O. (2022). Yak natsionalnyi bank dopomahaie zdobuvaty peremohu [How the national bank helps to win]. Available at: <https://vox-ukraine.org/yak-natsionalnyi-bank-dopomagaye-zdobuvaty-peremogu/>.

8. Chernyshova, O., Chornovol, A., Myronchuk, V. (2022). Funktsionuvannia finansovoho sektoru Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Functioning of Ukraine's financial sector under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 38. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-49>.

9. Latkovskiy, P. (2022). Finansova polityka v umovakh viiskovoho stanu [Financial policy under martial law]. *Analychno-porivnialne pravoznavst-*

vo – Analytical and Comparative Jurisprudence. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.42>.

10. Honcharenko, O., Sirenko, K. (2018). *Finansove zabezpechennia domohospodarstv yak pidhruntia staloho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Financial security of households as a basis for sustainable development of the national economy]*. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu – Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 4, 67–74 [in Ukrainian].

11. Shemaieva, L., Zhalilo, Ya. (Ed.). (2021). *Problemy ta perspektyvy zmitsnennia stiikosti finansovoi systemy Ukrainy [Challenges and prospects for strengthening the resilience of Ukraine's financial system]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].

12. Reznikova, O. (2022). *Natsionalna stiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyscha [National resilience in a changing security environment]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].

13. National Bank of Ukraine. *Pro robotu bankivskoi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu. Postanova Pravlinnia Natsionalno banku Ukrainy vid 22 liutoho 2022 [On the operation of the banking system during the period of martial law. Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine]*. (2022, February, 24). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>.

14. Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu. Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 [On amendments to the tax code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the validity of provisions for the period of martial law. The Law of Ukraine]*. (2022, March, 15). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (in Ukrainian).

15. *Deiaki pytannia vyplaty dopomohy na prozhyvannia vnutrishno peremishchenym osobam. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 [Some Issues of Payment of Accommodation Allowance to Internally Displaced Persons. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]*.

(2022, March, 20). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#n54>.

16. National Social Service of Ukraine (2023). *Dopomoha VPO: zminy [Assistance to IDPs: changes]*. Available at: <https://nssu.gov.ua/vpo/dopomoha-vpo-zminy>.

17. National Bank of Ukraine (2022, June). *Zvit pro finansovu stabilnist [Financial stability report]*. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H1.pdf?v=4.

18. Info Sapiens (2023). *Indeks spozhyvchykh nastroviv v Ukraini [Consumer confidence index in Ukraine]*. Available at: <https://www.sapiens.com.ua/>.

19. Dubyna, M., Unynets-Khodakivska, V., Panchenko, O., Bazilinska, O., Matskiv V., Lobko, O. (2022). *Features of the formation and transformation of household credit behavior under macroeconomic instability. International Journal of Sustainable Development and Planning*, 7, 2075–2087. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.17070>.

20. PFTS Stock Exchange (2023, October). *Ohliad diialnosti PFTS [Overview of PFTS activities]*. Available at: <https://pfts.ua/news/7534-ohliad-diialnosti-pfts-zhovten-2023-roku>.